

ШЕСТА КЊИГА

2. (1) Јасно ми је да ће се неки читаоци питати зашто сам напустио непрекинути ток излагања и све до овог тренутка одлагао давање приказа римског устава. Но, мислим да сам на више места истакао да ми је и то од самог почетка био важан део целог плана, највише на почетку и уводу свог дела, где сам рекао да је најлепше и најкорисније у њему то што ће читаоци сазнати и научити како и захваљујући овој врсти уређења је скоро читав свет за мање од педесет три године побеђен и потпао под једну власт Римљана, што се никада раније није догодило. Пошто сам донео такву одлуку, нисам видео погоднију прилику од садашње да скренем пажњу читалаца на римски устав и испитам тачност онога што ћу о њему говорити. Наиме, када у приватном животу просуђујемо о лошим или добрим људима, па одлучимо да испитамо тачност свог мишљења, не истражујемо оне периоде живота дотичне особе у којима је она безбрижно уживала, него промене судбине које је трпела у несрећама и успехе које је постизала у срећним временима, зато што се сматра да је једини доказ савршенства једног човека његова способност да у потпуним променама среће све подноси узвишено и храбро. На исти начин треба посматрати и државно уређење. Како не видим коренилију или већу промену од оне која је у наше доба задесила Римљане, излагање поменутих теме сам одложио баш за ову прилику. Иначе, величина те промене може се из следећег просудити... (Ехс. Vat. р. 369 М. 24, 4 Н.)

Оно што људе жељне знања истовремено и забавља и пружа им корист, то је проучавање

узрока и способност налажења бољег решења у сваком појединачном случају. У сваком државном послу највећим узроком успеха и неуспеха треба сматрати облик устава: из њега, као из неког извора, не само да проистичу све одлуке и планови за дела, већ у њему налазе и своје остварење (Exс. Vat. р. 370 М. 24, 30 Н.)

3. Што се тиче оних хеленских држава које су се често уздизале и често доживљавале потпуну промену среће, лако је и описати им прошлост и предвидети будућност. Лако је, наиме, говорити о познатим стварима, а није тешко ни будућност предвидети на основу прошлости. Што се Римљана тиче, уопште није лако говорити о њиховој садашњости — устав им је компликован —, а тешко је предвидети им и будућност зато што су нам непознате карактеристике њиховог јавног и приватног живота у прошлости. Зато су потребни посебна пажња и проучавање ако се жели добити јасан преглед свих карактеристика њиховог уређења.

Већина писаца¹ који желе да нас подуче у овим стварима говори да постоје три облика државног уређења — краљевина, аристократија и демократија. Чини ми се да би их се с правом могло зацитати да ли постоје само та три облика државног уређења, или их они посебно истичу као најбоље. Како год да мисле, чини ми се да нису у праву. Јасно је, наиме, да најбољим треба сматрати уређење које је комбинација свих поменутих²; за то имамо не само теоријски, него и практичан доказ — ту је Ликург, први човек који је на овај начин створио лакедемонски устав. Не може се прихватити ни мишљење да су то једини облици државног уређења. Наиме, видели смо већ и монархијске и тиранске државне облике који се веома разликују од краљевског, па се опет сматра да имају неку сличност с њим, те зато сви монарси, укаже ли им се погодна прилика, узимају титулу краља и представљају се као краље-

ви. Било је и више олигархијских устава за које се сматра да имају неких сличности са аристократским а у ствари се, да тако кажем, највише од њега разликују. Исто је и са демократијом.

4. Да је све ово тачно, јасно је из следећег. Нема сумње да сваку монархију не треба звати и краљевином, већ само ону коју поданици драговољно прихватају и у којој владар управља разумом, не страхом и насиљем; такође, ни сваку олигархију не треба сматрати аристократијом, већ само ону коју води одабрани круг најправеднијих и најмудријих људи. Слично томе, демократије нема тамо где гомила може да чини што пожели и одлучи, већ је налазимо само тамо где је предачки обичај поштовање богова, брига за родитеље, стид пред старијима и покорвање законима — када у таквом поретку победи одлука већине, онда то треба звати демократијом. Зато треба рећи да постоји шест облика државног уређења — три о којима сви причају и које сам већ навео, и три сродна, тј. монархија, олигархија и охлократија. Прва³ — сама од себе и природно — настаје монархија, следи је и њеним дорађивањем и исправљањем њених грешака рађа се краљевина. Када се краљевина претвори у свој урођени искварени облик, тј. у тираниду, пропашћу обе рађа се аристократија. По својој природи, аристократија се изрођује у олигархију, а када се народ у бесу освети вођама државе за њихове неправде, настаје демократија; временом се из њене обести и безакоња рађа охлократија. Истинитост овога што сам рекао биће најочигледнија ономе ко обрати пажњу на почетак, настанак и промене сваког појединачног уређења. Наиме, само онај ко је схватио како неки облик настаје, моћи ће да схвати његово напредовање, врхунац, промену и крај, и да предвиди када, како и где ће се поново појавити. Мислим да ово највише важи за римски устав, јер су од самог почетка његов настанак и напредовање били природни.

5. Можда су Платон и још неки други филозофи темељитије истражили теорију природног прелаза уређења из једног облика у други. Но, како је та теорија компликована и опширно изложена, разумљива је малом броју људи. Зато ћу сада покушати да је сажето изложим, онолико колико сматрам да је потребно за прагматичку историју и разумљиво просечно интелигентном човеку. Ако се учини да сам у овом општем приказу нешто пропустио, подробно излагање у наставку биће одговарајућа надокнада за питања која су остала без одговора.

Где су, дакле, почеци и узроци настајања првих држава? Када пошаве, епидемије, неродне године или друге сличне несреће изазову пропаст људског рода (чули смо да се то већ више пута десило и разум нас учи да ће се поново десити), тада заједно са људима пропадају и сва њихова знања и умећа. Временом из преживелих, као из неког семена, поново нарасте број људи, па се и њима, слично као осталим животињама, кад почну да се сакупљају по групама (нормално је да се и људи због своје природне слабости удружују са себи сродњима), дешава да вођство и власт неизбежно преузима онај који се истиче телесном снагом и духовним способностима. Та се појава уочава и код неразумних животиња, што значи да је дело саме природе. Наиме, и код њих су предводници увек најјачи у групи: бикови, вепрови, петлови и друге сличне животиње. Вероватно је да су у почетку и људи тако живели — у групама полут животиња, пратећи најјаче и најспособније појединце. Њихову власт одређује снага којом располажу, а име те власти би могло бити монархија.

Када се временом у људским групама развију осећања заједништва и другарства, то је почетак краљевине, и тада први пут међу људима настају појмови доброг и праведног, као и оног што им је супротно.

6. Поменуће представе започињу се и настају на следећи начин. Свим људима је урођена жеља за љубавним односима, а њихова последица је рабање деце. Када дете одгајено до зрелости не показује захвалност и не помаже онима који су га одгајили, већ, напротив, почне да их вреба и ружно с њима поступа, јасно је да ће то љутити и вребати њихове познанике, добро упознате са бригама и мукама родитеља уложеним у децу, тј. у њихову негу и подизање. Наиме, људи се од осталих животиња разликују по томе што једини имају ум и моћ расуђивања, па је јасно да им неће промаћи такво недостојно понашање, што се осталим животињама свакако дешава. Приметиће шта се догађа и љутиће се због тога, јер ће размишљати о будућности и о могућности да слична ствар и неког од њих задеси. Или, — да наведем још један пример, — ако човек добије заштиту и помоћ у опасности од другог човека, а не покаже захвалност свом спаситељу, него још покуша да му нанесе зло, јасно је да ће се они који о томе нешто знају љутити и негодовати, да ће поделити гнев свог ближњег и замисљати себе у сличној ситуацији. На основу таквих размишљања, људи увиђају шта је дужност и колики је њен значај, а то је почетак и крај праведности. Исто тако, ако се неко у опасности бори испред свих осталих и дочекује и издржава нападе најјачих звери, природно је да од народа добије знаке љубави и почасти, а онеме који супротно поступа следују осуда и омраза. Из тога се у масама раба представа о морално ружном и лепом и о разлици између њих, и лепом се тежи и за њим се поводи зато што је корисно, а од ружног се бежи. Ако се водећи, најмоћнији човек у држави увек залаже и бори за схватања која преовлађују у народу, и ако, по мишљењу поданика, свакоме даје по заслуги, они му се не покоравашу у страху од силе, него зато што им одговара, те му помажу да очува власт, чак и

када је веома стар, и једнодушно га бране и боре се против свих који желе да га збаце с власти. Тако монарх, када разум преузме вођство од силе и снаге, неприметно постаје краљ.

7. Људи, природно, најпре стичу појам о добром и праведном, и оном што им је супротно; упоредо с овим представама рађа се и настаје права краљевина. Народ не чува власт само краљевима, већ и њиховим потомцима јер верује да ће деца и унуци које такви људи роде и одгаје имати убеђења слична њиховим. Но, ако једном постане незадовољан наследницима, народ почиње сам да бира владаре и краљеве, не више по телесној снази и храбрости, него по мудрости и способности расуђивања, јер су му сами догађаји показали колика је разлика међу тим особинама. У давна времена по правилу се дешавало да онај ко буде изабран за краља и почаствован краљевском влашћу остари на власти. Стари краљеви су утврђивали повољне положаје у својој земљи, подизали зидове око њих и освајали нове територије да би се обезбедили од напада и својим поданицима осигурали довољне количине животних намирница. Док су се бавили сличним пословима, нико их није клеветао и нико им није завидео јер се ни по одећи, ни по храни и пићу никоу много издвајали него су живели слично осталима и делили станишта с њима. Међутим, када су навикли да власт наслеђују по принципу сродства, што значи да им је све већ било припремљено за заштиту државе, а и хране су имали више него довољно, почели су у том обиљу да утабају својим жељама, па су дошли на помисао да владари треба да имају бољу одећу од поданика, да припремање и квалитет њихове хране треба да су посебни и разноврсни, те да у љубавним жељама не смеју да их одбију ни они којима сличне ствари не доликују. Неке од ових навика изазвале су завист и увређеност, неке мржњу и велики гнев, па је краљевина постала

тиранија. С друге стране, ближила се и њена пропаст и почело је ковање завера против владара, у којима нису учествовали најлошији, већ најшлеменитији, најузвишенији и најхрабрији људи јер баш такви најтеже подносе краљевску обест.

8. Кад би стекао вође, народ им је из поменутих разлога помагао против краљева, те је долазило до потпуног уништења краљевина и монархија и почетака и рабања аристократских држава. Захваљујући се на неки начин онима који су срушили монархе, народ их је одмах узимао за вође и поверавао им своју судбину. Они су у почетку радо прихватили ова овлашћења и на прво место стављали заједничке интересе, те су брижно и обазриво водили и приватне и државне послове народа. Но, када су, као у претходном случају, очеве наследили синови који ништа нису знали о тешкоћама, а ни о политичкој једнакости и слободи говора, јер су од рођења расли у атмосфери високог положаја и моћи својих очева, па су се једни предали грамзивости и бескрупулозном среброљубљу, други пијанству и неумереним гозбама, а трећи насиљу над женама и отимању дечака, аристократију су полако претварали у олигархију. Тиме су у народу поново изазвали иста осећања као она раније поменута, па им је и свршетак живота обично лично на несреће које су задесиле тиране.

9. Наиме, кад би неко приметио завист и мржњу коју рабани осећају према њима и одважио се да нешто каже или предузме против водећих људи, цео народ би му постајао спреман сарадник. Затим, пошто би неке побили [а остале протерали], нису се усуђивали да изаберу краља јер су се плашили понављања неправди које су их раније задесиле; такође, нису имали храбрости ни да власт повере групи људи јер им је та грешка била још свежа у сећању. Једина сигурна нада била је она коју су сами у себе полагали, те су

се зато њој и окретали, уређење од олигархијског мењали у демократско и бригу и одговорност за државне послове узимали у своје руке. Док су још живи они који су искусили зла превелике власти, задовољни су тренутном ситуацијом и изнад свега цене једнакост и слободу говора; када дође нова генерација и демократија се преда деци деце, она тада, навикнута на такве услове, више не цене много ни једнакост ни слободу говора, него теже већој власти од осталих; у овакву грешку најчешће западају богатији грађани. Када, дакле, почну да теже власти, а нису способни да је стекну својим способностима, троше богатства на завођење и кварење народа не бирајући средства. Учине ли, својом безумном главоу за славом, народ подмитљивим и лакомим, тада и демократија пропада и претвара се у насиље и владавину силом. Наиме, народ се навикне да једе туђе и живи на туђ рачун, а када стекне амбициозног и смелог вођу који због сиромаштва није био бираан на важне положаје у држави, уводи владавину силе: удружује се и почиње покоље, прогањања, дељења земље, све док не подивља и поново нађе господара и монарха.

Ово је било кружно смењивање државних уређења и природни ток ствари по коме се уређења мењају, смењују и враћају на почетак. Ко је с тим добро упознат, тај ће, кад говори о будућности неке државе, можда попрешити у процени времена потребног за одвијање целог процеса али ће се, само ако говори без мржње и страсти, ретко преварити у процени тачке успона или опадања на којој се дотична држава налази или облика који ће потом попримити. Применимо ли овај метод у проучавању римске државе, најлакше ћемо схватити њено стварање, успон и врхунац, а исто тако и опадање, до којег ће сигурно доћи. Наиме, као што сам управо рекао, ова се држава више него иједна друга од самог почетка природно развија и расте, па ће и њена промена

у супротном правцу бити природна; то ће се видети из каснијег излагања.

10. Сада ћу укратко говорити о Ликурговом законодавству, што је овакако у вези са тренутном темом. Ликург је, наиме, схватио да су све поменуће промене неизбежне и сасвим природне, па је на основу тога закључио да сваки једноставан облик устава, заснован само на једном принципу, постаје опасан зато што се брзо мења у свој урођени искварени облик који та следи по законима природе. Као што су пљожбу рђа, а дрвету термити и први урођене болести, тако да, чак ако и избегну сва спољашња оштећења, на крају ипак пропадају од оног што заједно с њима настаје, на исти начин се и код државних уређења заједно с њима по природним законима рађа и прати их неки искварени облик: краљевину такозвана монархија, аристократију олигархија, демократију животињска владавина силе. Као што сам управо рекао, немогуће је да се сви поменући државни облици временом у њих не изроде. Ликург је ово предвиђао, те зато није створио једноставно уређење у којем влада само један принцип, већ је на једном месту сакупио све предности и карактеристике најбољих државних облика, да ниједан елемент устава не би превише ојачао и претворио се у свој урођени искварени облик, већ да се снази сваког од њих супротставља снага осталих и тако одржава равнотежа. Није желео, дакле, да иједан саставни део државе претегне над другима, већ да држава дуго остане уравнотежена и избалансирана по принципу изједначених снага, па је страхом од народа коме је дат одговарајући удео у управи спречио краљеве да се узохоле. Народ се, са своје стране не усуђује да презре краљеве јер се плати героната који се бирају међу најбољим грађанима и сви се посвећују правди, тако да страна која би због своје верности обичајима била на губитку, стално постаје већа и јача захваљујући наклоности и утицају героната. Доне-

ши овакав устав, Ликург је успео да Лакедемонјанима дуже очува слободу него што је иједном нама познатом народу пошло за руком. Ликург је, дакле, теоретским размишљањем схватио зашто и како се све дешава па је створио уређење безбедно од свих опасности којима су изложена друга уређења. Што се Римљана тиче, и они су на крају у стварању свог државног уређења дошли до истог резултата, али не размишљањем, него кроз многе борбе и тешкоће. Искуство стечено у невољама водило их је увек ка бољем решењу, па су стигли до истог резултата као Ликург и до најбољег од свих тренутно постојећих устава [Cod. Urb. fol. 60^v (Exc. ant. p. 174)].

11a (2). Овом делу⁴ града су дали име Палантиј (Палатин) по својој метрополи у Аркадији [...], и то, како неки тврде, међу њима и Полибије из Мегалопоља, по неком дечаку Паланту који је на том месту умро, сину Херакла и Евандрове кћери Лауне.⁵ Деда по мајци му је ископао гроб на брежуљку и по унуку поменуто место назвао Палантиј (Dionys. A. R. I, 35).

Сматрао сам да није правилно да, као Полибије из Мегалопоља, кажем само толико да верујем да је Рим основан у другој години седме олимпијаде, нити да некритички своје поверење поклоним само и једино таблици која се чува код врховних свештеника (idem, A. R. I, 74).

Аристодем из Елиде⁶ каже да су такмичари, тј. победници на играма, почели да се записују тек од двадесет седме олимпијаде; пре тога ниједан победник није био записан јер се раније генерације нису побринуле за то. На двадесет осмим олимпијским играма победник у трчању је био Короб из Елиде и он је први победник чије је име забележено. Зато је ова олимпијада одређена као прва од које ће Хелени рачунати године. Са Аристодемом се слаже и Полибије (Euseb. p. 141,17).

Како Полибије каже у шестој књизи, код Римљана је женама забрањено да пију вино и уместо њега пију такозвани „passum”, који се справља од сувог грожђа и укусом подсећа на слатко вино из Егостене⁷ и са Крита, те га зато користе да утоле жеб. Иначе, жене не могу ни кришом да пију вино. Наиме, као прво, оне њиме не располажу, и као друго, обавезне су да љубе своје рођаке и рођаке свог мужа, све до деце браће и сестара од стричева, тетака и ујака, и то свакодневно, при првом виђењу. Како се никад не зна кога ће срести, морају да пазе јер је дозвољено да окусе само мало па да то буде примећено (Athen. X,56).

Тако је он (Нума Помпилије), након тридесет девет година владавине у ненарушеном миру и слози (ту пре свих следим нашег Полибија, од кога нико није брижљивији у истраживању хронологије), напустио овај свет (Cicero, De rep. II, 14, 27).

Основао је и град Остију⁸ на Тибру, као што каже Полибије у шестој књизи (Steph. Byz. s. v. Ὀστία).

Луције⁹, син Коринћанина Демарата, кренуо је у Рим поуздајући се у своје способности и богатство. Био је убеђен да ће му та средства омогућити да у граду стекне толики утицај као било који грађанин. Такође, имао је жену¹⁰ која је и иначе била способна за многе ствари, а у сваком подухвату на који би се решио представљала је способног сарадника. Дошавши у Рим и добивши грађанска права, одмах је почео да ради на стицању краљеве наклоности. Захваљујући свом богатству и природној обдарености, а највише образовању које је од детињства добијао, допао се краљу и стекао његову велику наклоност и поверење. Временом је толико напредовао да је на крају почео заједно са Марцијем да влада и управља државом. У међувремену је многе задужио неким добром: онима којима је била потреб-

на помоћ увек је спремно помагао и снабдевао их оним што им је било нужно и увек је своје богатство великодушно и у право време према потреби користио, тако да су му многи дуговали захвалност, а сви остали су га волели и славили као врлог и доброг човека. На крају је добио и краљевску власт (Cod. Turon. fol. 109^v; Exc. Vales. p. 9).

То је било дело мудрог и разборитог човека који зна, како Хесиод каже, колико је половина више од целине (Cod. Urb. margo fol. 65^v).

Ко научи да боговима говори истину, бива подстакнут на искреност и према људима (Cod. Urb. margo fol. 65^v).

У већини људских ствари онај који је сам нешто стекао способан је да сачува своју имовину, а они који су све добили на готово у стању су да све изгубе (Cod. Urb. margo fol. 66^r; Exc. Vat. p. 371 M. 25, 4 H.).

Они који се правилно развијају треба од малих ногу да се уче свим врлинама, а нарочито храбрости (Cod. Turon. fol. 109^v. Exc. Vales. p. 9).

Олкиј,¹¹ град у Етрурији. Полибије у шестој књизи (Steph. Byz. s. v. "Ολκιου).

11. Од Ксерксовог преласка у Хеладу [...] и тридесет година иза тога, све до Ханибаловог рата, стално су усавршавани детаљи римскот устава, који је свој најбољи и најсавршенији облик достигао баш у време ратова са Ханибалом, где сам, иначе, прекинуо излагање ради ове дигресије. Пошто сам већ објаснио његов настанак, сада ћу покушати да објасним како је тај устав изгледао у време након битке код Кане, када Римљани умало што нису потпуно пропали.

Знам да ће се онима који су одрасли у римској држави овај приказ учинити непотпуним због неколико изостављених детаља: и како им је све познато и све знају из искуства јер од детињства живе по римским обичајима и законима, неће ценити оно што нађу у књизи, већ ће захте-

вати оно што сам пропустио, и при том неће мислити да је аутор намерно изоставио неке детаље, већ да из незнања прећуткује почетке и главне узроке настанка многих одредби. Да сам говорио о таквим детаљима, рекли би да то није ништа посебно јер су у питању неважне и незнатне ствари, а како сам пропустио да их поменем, захтевају их као нешто неопходно, да би се учинило да знају више од аутора. Но, добар критичар не треба о писцима да суди по ономе што нису рекли, већ по ономе што говоре, па ако се у њиховом тексту нађе нека друга измишљотина, треба да знају да су и пропусти учинени у незнању, а ако је све што кажу тачно, онда критичари треба да признају да је изостављање неких детаља плод свесне одлуке.

Ово сам рекао за оне који писце грде више из зависти него оправдано. (Exс. Vat. p. 372 M. 25, 30 H.).

Када се нека ствар посматра у одређеном периоду, онда су и слагање и неслагање са њом добро засновани, а када се време промени па се о истој ствари суди са становишта измењених околности, тада често и најтачније и најистинитије изјаве историчара не само да изгледају неприхватљиве, него и потпуно неодрживе. (Exс. Vat. p. 372 M. 25, 30 H.).

Дакле, три горепоменућа органа управљају римском државом. Захваљујући њима, сви граници државне управе, гледајући појединачно, толико су праведно и правилно уређени и регулисани да чак ни Римљанин не би могао са потпуном сигурношћу рећи да ли је римско уређење аристократско, демократско или монархијско. Томе се не треба чудити. Наиме, ако се посматрају само конзулска овлашћења, изгледа као да је римска држава права монархија и краљевина; узме ли се у разматрање власт Сената, чини се да имамо посла са аристократском републиком, а усредсредимо ли се на моћ народа, рећи ћемо да је, несумњиво,

римски устав демократски. Кренемо ли редом, конзули, Сенат и народ одувек су, па и сада, изузев малих промена, имали следећа овлашћења.

12. Пре него што изведу своје легије, док су још у Риму, конзули управљају свим државним пословима.¹² Наиме, сви остали магистрати, изузев трибуна, покоравају им се и потчињени су њиховој власти. Они уводе и посланства у Сенат, све хитне ствари износе на дискусију у Сенату и брину се за спровођење сенатских одлука. Код државних послова којима управља народ њихова је дужност да се брину за сазивање скупштина; исто тако, они народу износе предлоге¹³ и брину се за спровођење одлуке већине. Што се тиче припрема за рат и, уопште, вођења ратних операција, власт им је ту скоро неограничена: они одређују величину савезничких трупа, постављају војне трибуне, мобилишу војнике и бирају најспособније за службу. Поред тога, на ратним походима могу да изричу казну сваком војнику под својом командом, Државна благајна¹⁴ им је потпуно на располагању — троше онолико колико сами одлуче — а квестор који их прати спремно извршава њихова наређења. Кад нам је то познато, па се усредсредимо само на овај део државне управе, с правом бисмо могли рећи да је римска држава једноставно монархија и краљевина. Ако у овоме или у другим стварима о којима ћу говорити дође до промена, било сада, било убудуће, оне ни на који начин неће умањити тачност мог приказа римског уређења.

13. Сенат, као прво, управља државном благајном и контролише државне приходе и расходе. Без сенатске одлуке квестори никоме не могу да исплаћују новац за било коју потребу, изузев конзулима. Такође, Сенат управља далеко најважнијим и највећим државним расходом, тј. новцем који сваке пете године цензори утросе за поправку и изградњу јавних грађевина;¹⁵ да би из државне благајне добили одговарајућу суму, потребна

им је одлука Сената. Затим, Сенат се брине и за злочине почињене на тлу Италије који захтевају државну истрагу, а то су издаје, завере, провања и убиства.¹⁶ Осим тога, ако неком приватном лицу или граду у Италији затреба посредовање ради окончања сукоба, ако заслужи укор, затражи помоћ или римску посаду, за то се стара Сенат. Ако треба упутити посланство у неку земљу ван Италије да посредује у помирењу, да неки савет, нареди нешто, прими предају града или земље или објави рат, Сенат и о томе води рачуна. Такође, Сенат управља свим пословима око посланстава која стижу у Рим, јер он одлучује како их треба примити и како им треба одговорити. Народ у свим поменутих случајевима нема никаквог утицаја на доношење одлука. Због свега овог, ако би неко случајно дошао у Рим када су конзули одсутни, стекао би утисак да је римски устав сасвим аристократски. У то многи Хелени и краљеви заиста и верују, јер Сенат одлучује о скоро свим питањима везаним за њих.

14. Након овога, човек би се заиста могао запитати шта је остало народу кад Сенат одлучује у свим поменутих случајевима и, што је најважније, управља свим државним приходима и расходима, а конзули имају неограничену власт у ратним припремама и на ратним походима? Међутим, један веома важан део управе припада народу. Наиме, само он одлучује о почастима и казнама, које једине држе на окупу и краљевине и републике и, уопште, читаво људско друштво. Заиста, тамо где људи не знају шта значе почести и казне, или знају, а неправилно се њима користе, тамо се ниједан државни задатак не може правилно обавити.

Треба ли се томе чудити, кад се у таквим државама подједнако цене добри и лоши људи? Римски народ често суди у случајевима за које је предвиђена новчана казна, ако величина казне одговара тежини престапа, нарочито ако су опту-

жени магистрати који су обављали важне функције. Смртну казну може само народ досудити. У вези са смртном казном Римљани имају обичај вредан похвале и помена. Наиме, онима којима се на суду ради о животу и смрти, римски обичаји допуштају да после доношења смртне пресуде јавно напусте земљу, те да тако сами себе осуде на прогонство, чак и у случају да још само једна триба — оне потврђују пресуду¹⁷ — треба да гласа. Бегунци су безбедни на територијама Неапоља, Пренесте и Тибура, као и осталих градова са којима Римљани имају уговор. Такође, народ даје и магистратуре онима који их заслужују, што је у свакој држави најлепша награда за врлину. Народ има врховну власт и при доношењу закона и, што је најважније, он одлучује о миру и рату. Такође, народ потврђује или поништава све савезе, услове мира и мировне уговоре. Зато би се, узмемо ли у обзир оволика овлашћења, с правом могло рећи да народ има највећи удео у управи, те да је римска држава демократска.

15. Објаснио сам која су овлашћења сваког од три саставна дела римског устава, а сада ћу показати како се сваки од њих може супротстављати осталима или сарађивати с њима. Када конзул добије описану власт и крене у поход са војском, чини се да га нико не може ометати у спровођењу планова. Међутим, неопходни су му и народ и Сенат, јер без њих не може ствари привести крају. Наиме, јасно је да легије стално треба снабдевати разним потрештинама, а без сагласности Сената војсци се не може испоручити ни жито, ни одећа, ни плате, што значи да су конзулови планови празно слобво на папиру ако Сенат одлучи да их намерно саботира и отежава. Такође, од Сената зависи и да ли ће конзул у потпуности обавити све што је испланирао, јер Сенат одлучује да ли ће након годину дана послати другог конзула или садашњем продужити команду.

Затим, он може да помпезно прослави и увелича командантове успехе, а може и да их умањи и потамни, јер се оно што Римљани зову тријумф, а то је свечаност у којој војсковођа грађанима непосредно приказује своје успехе, не може обавити како треба, а некад уопште ни одржати, ако се Сенат не сложи и не да новац за трошкове. Конзули морају стећи и наклоност народа, чак ако су и веома далеко од домовине, јер, као што сам горе рекао, народ поништава и потврђује договоре о прекиду непријатељстава и мировне уговоре. Што је најважније, када врате овлашћења, конзули народу полажу рачуне о својим поступцима. Због свега овога, конзулима је веома значајно одржавање добрих односа са Сенатом и народом.

16. С друге стране, Сенат, који има толику власт, приморан је, прво, да у државним пословима пази на масе и поштује жеље народа — ако народ не потврди његову одлуку, он не може обављати истраге и кажњавати највеће и најозбиљније преступе против државе за које је предвиђена смртна казна. Слично је и са стварима које се тичу самог Сената: предложи ли неко закон који Сенату одузима део његових традиционалних овлашћења, или му, на пример, укида право на почасна места у позоришту и одузима друге почасти указане његовим члановима, или, чак, тежи да нанесе штету њиховој имовини, народ све то може и да прихвати и да одбије. Што је најважније, довољно је да један трибун стави свој вето, па да Сенат не буде у стању да оконча иједну расправу; не само то, него се у том случају не може уопште ни састајати ни већати (трибуни су при том увек дужни да поступају у складу са одлукама народа и да поштују његове жеље), те се зато Сенат плаши маса и обазире на жеље народа.

17. Исто тако, и народ зависи од Сената и дужан је да га и јавно и приватно поштује. По читавај Италији цензори дају под закуп подизање

и обнављање многих јавних грађевина (тешко би их било и набројати), право на рибарење у рекама, наплаћивање царине у лукама, сакупљање пореза на баште, руднике и државну земљу, укратко, на све што потпада под власт римске државе. У овим пословима главну реч води народ, јер сви Римљани, такођећи, учествују у уговорима о најму и о добитку од њих. Наиме, једни од цензора купују уговоре о најму, други се појављују као њихови партнери, трећи као гаранти, а четврти као залог предају своје имовине државној благајни. У свим поменутих пословима одлучује Сенат: он може уговарачима продужити рок уплате, у случају неке незгоде смањити им уговорени износ, а ако се деси нешто што онемогућава испуњавање примљених обавеза, потпуно их ослободити обавеза по уговору. Уопште, има пуно ствари у којима Сенат може бити и од велике штете и од велике користи онима који управљају државним финансијама зато што о свему сам одлучује. Још је важније то што се из редова сенатора бирају судије за већину јавних и приватних парница у којима се ради о већим прекршајима. Како су на тај начин сви препуштени Сенату на милост и немилост, па се плаше да ће им можда бити потребна његова помоћ, чувају се ометања и супротстављања његовим одлукама. Такође, Римљани се нерадо супротстављају и намерама конзула јер на походу и појединачно и сви заједно потпадају под њихову власт.

18. Иако сваки део државне управе има толике могућности да омета друге или да сарабује с њима, њихово јединство је у свим случајевима на одговарајућем нивоу, те се не може пронаћи бољи облик устава од римског. Наиме, када их нека спољна опасност присили да се договарају и сарабују, тада снага државе постаје толика да се не занемарује ништа што је неопходно већ се сви такмиче у смишљању начина за супротстављање опасностима, а не касне ни са спровођењем одлу-

ка јер сви и јавно и приватно помажу њихово остваривање. Зато је држава са оваквим уређењем несавладива, па постиже све што науми. Но, када се њени грађани ослободе спољне опасности и дуже поживе у срећи и богатству које су им донеле победе, уживајући у том богатству и нераду и заведени ласкањима, окрећу се насиљу и бахатости — то је честа појава међу људима — и тада се најбоље може видети како држава сама себи помаже. Наиме, кад један њен део сувише нарасте, он почне да се такмичи са осталима и постаје јачи но што је потребно. Како из претходног излагања произилази да ниједан део није потпуно самосталан, већ да му се остали могу супротстављати и ометати га у остваривању његових планова, јасно је да ни конзули, ни Сенат, ни народ не могу превише ојачати и узохолити се. С једне стране им се на време зауставља превелика ревност, с друге се од почетка плаше супротстављања осталих, па сви остају при првобитном договору. [Cod. Urb. fol. 66 (Exc. ant. p.177).]

19. Кад изаберу конзуле, после тога бирају 24 војна трибуна — четрнаесторицу међу војницима са пет година војне службе и десеторицу међу војницима са десетогодишњим стажом. Што се тиче обичних војника, коњаници су обавезни да служе десет година, а пешаци шеснаест година пре навршених четрдесет шест година старости. Изузетак су грађани са цензом испод 400 драхми, који сви служе у флоти. У случају неке озбиљне опасности, војни рок пешака се продужује на двадесет година. Нико не може добити јавну функцију ако није одслужено десет година војне службе. Кад конзули одлуче да приступе мобилизацији војника, они народној скупштини унапред објаве дан када сви пунолетни римски грађани треба да дођу у Рим. Овако поступају сваке године. Договореног дана пристижу сви грађани способни за војну службу и сакупљају се на Капитолу. Тамо се млађи војни трибуни поделе у четири

групе по оном реду којим су их бирали конзули или народ, зато што је прва и основна подела римске војске подела на четири легије. Четворица трибуна из прве групе додељују се првој легији, тројица из друге групе другој легији, следећа четворица трећој, и последња тројица четвртој легији. Код старијих трибуна прву двојицу додељују првој легији, следећу тројицу другој, двојицу за њима трећој и последњу тројицу четвртој легији.

20. Кад се трибуни групишу и расподеле по легијама, шесторица на сваку, издвоје се по легијама и коцком извлаче једну по једну трибу, извикујући сваки пут име оне која је извучена. Међу присутним члановима извучене трибе најпре одаберу четворицу младића сличних година и стаза. Када их изведу, први бирају трибуни прве легије, затим друге, онда треће и, на крају, четврте. Затим поново изводе следећу четворку и тада први бирају трибуни друге легије, а остали за њима, док су трибуни прве легије овај пут последњи. Потом се изводи трећа четворка и прва бира трећа легија, а последња друга. Како право првог бирања војника увек на исти начин иде у круг, свака легија добија људе истих квалитета. Када изаберу одређени број, тј. 4200 пешака (понекад и 5000, ако им прети већа опасност) по легији, настављају да бирају коњанике. По старом обичају, раније су их бирали последње, након одабира 4200 пешака, а сада прво њих бирају, по 300 у сваку легију. Спискове коњаника саставља цензор по богатству.

21. Када обаве мобилизацију, трибуни који су за то задужени сакупљају нове војнике по легијама, одаберу најспособнијег међу њима и закуну га да ће се покоравати и према својим способностима извршавати наређења официра. Остали војници прилазе један по један и полажу заклетву, говорећи да ће у свему поступати исто као први.

Конзули у исто време шаљу поруке магистратима савезничких градова Италије који треба да дају своје војнике. Обавештавају их колико војника, када и камо да упуте. Одабир људи и полагање заклетве савезници обављају слично као Римљани, потом изаберу команданта и благајника ратне касе, а онда шаљу војнике у Рим.

Када се у Риму положи заклетва, трибуни обавештавају војнике сваке легије када и где да се појаве ненаоружани, а онда их пуштају кућама. Пошто се одређеног дана сакупе, најмлађе и најсиромашније одређују за велите, оне до њих за такозване хастате, најснажније за принципе, а најстарије за тријарије.¹⁸ То су, наиме, имена постојећих одреда у свакој легији, различитих по годинама и наоружању војника. Образују их тако да најстаријих, такозваних тријарија, има 600, принципа 1200, хастата исто толико, а сви остали (њих 1200), који су најмлађи, чине велите. Ако у легији буде више од 4200 људи, онда у складу с тим повећавају и број војника у поменутиим одредима, изузев у одреду тријарија, који увек има по 600 војника.

22. Најмлађима се налаже да носе мач, кратко копље и парму. Парма је штит начињен тако да својом јачином и величином осигурава безбедност, а по облику је округла, са пречником од три стопе. Осим тога, велити носе и једноставан шлем на који понекад стављају вучју кожу или нешто слично као заштиту и обележје којим својим официрима омогућују да виде да ли се боре храбро или не. Дрвено држаље њиховог копља дуго је обично два лакта и широко један прст. Врх му је дуг један педаљ и тако фино искован и заопштрен да се у првом бацању неизоставно савија, те га непријатељ не може хитнути натраг. Да није тако, једном сулицом би могле да се ослуже обе стране.

23. Следећа старосна група, такозвани хастати, обавезни су да носе комплетно наоружање.

Римско комплетно наоружање састоји се, најпре, од штита чија је заобљена страна широка пет полустапа и дуга четири стопе; [дебљина] штита на ивицама износи једну подланицу. Састављен је од две даске олепшене лепком добијеним прерадом бичје коже, а споља је пресвучен прво ланеним платном а онда говећом кожом. Горња и доња ивица заштићене су му гвозденим рамом који га штити од удараца мачем и обезбеђује га од оштећења кад лежи на земљи. На средини има гвоздено испупчење које зауставља веће камење, копља и, уопште, тешко оружје. Поред штита, хастати на десном бедру носе такозвани иберски мач. Овај мач је изванредан и за пробадање и за сечење обема оштрицама, јер му је сечиво јако и чврсто. Такође, хастати носе и две сулице, бронзани шлем и назувке. Постоје две врсте сулица: тешке и лаке; код првих разликујемо округле, пречника једне подланице, и четвртасте, чија свака страна мери једну подланицу. Лаке сулице, које се носе заједно са тежим, личе на копља за лов умерене дужине. И тешким и лаким сулицама држаље је дуго око три стопе, и за њега је причвршћен савијени гвоздени врх исте дужине. Поменути врх до половине његове дужине стављају у дрвено држаље и причвршћују многим гвозденим спонкама, те га тако привезу и толико осигурају његову употребу, да ће се у биткама пре гвожђе поломити него овај спој попустити, без обзира на то што ширина врха на његовом доњем крају, тамо где се спаја са држаљем, износи три полупрста — толико се труде да га добро причврсте. Коначно, ките се и венцем од три усправна пурпурна или црна пера дуга један лакат. Када их стави на главу и узме остало наоружање, сваки човек изгледа двоструко већи него што јесте и представља и леп и страشان приказ за непријатеље. Већина на грудима носи још бронзану плочицу широку и високу један педаљ, такозвани пекторал, и њиме комплетирају наоружање.

Војници којима је ценз изнад 10.000 драхми,¹⁹ уместо пекторала носе оклоп састављен од гвоздених колутава. Принципи и тријарији су наоружани на исти начин, осим што, уместо сулица, носе копља.

24. Из сваке поменуће старосне групе, изузев најмлађе, бира се десет најспособнијих војника и одређује за центурионе; потом се поступак понавља и бира још других десет војника. Сви се зову центуриони, а онај који је први изабран учествује у седницама ратног већа.²⁰ Центуриони себи бирају исти број заменика.²¹ Након тога, заједно са центурионима, сваку старосну групу деле на десет чета, изузев велита, и свакој чети додељују два центуриона и два помоћника. У зависности од броја велита којима располажу, деле их равномерно на све чете. Појединачне чете називају *манипули*, а њихове вође *центуриони*. Центуриони у сваком манипулу међу војницима изаберу двојицу најјачих и најхрабријих да носе ратне заставе.²² Правилно поступају што сваком манипулу додељују два центуриона. Заиста, нико не може знати како ће се неки официр понашати и шта му се може десити, а како у рату не важи ниједан изговор, природно је што желе да им манипул никада не буде без вође и заштитника. Када су оба центуриона присутна, онај који је први изабран води десно крило манипула, а други лево; ако је присутан само један, онда он води цео манипул. Римљани не захтевају од центуриона смелост и спремност на ризик, већ, пре свега, особине рођеног вође и миран и сталожен карактер; не желе да први нападају и започињу битке, већ да савладани и утрожени остану на свом месту и погину за положај.

25. Коњанике деле на десет турми, и у свакој бирају три декуриона, а ови себи одређују три помоћника (*optiones*). Први који је изабран предводи турму, а остала двојица имају чин десетара; сва тројица се зову декуриони. Ако први деку-

рион није присутан, други преузима команду. Наоружање римских коњаника је сада слично наоружању хеленских коњаника; раније нису имали оклопе, већ су се борили опасани прегачом, што им је омогућавало спремно и лако силажење и брзо успињање на коње, али је било опасно у биткама, јер су били скоро наги. Такође, ни копља им раније нису била од велике користи. Као прво, била су толико танка и толико су подрхтавала да се њима није могло поуздано нишанити, а пре но што би им се врх за нешто учврстио, кретање коња би изазивало подрхтавање и доводило до њиховог ломљења. Осим тога, правили су их и без шиљка на доњем крају: задали би само један ударац врхом па, ако би се овај тада поломио, цело копље је постајало неупотребљиво и некорисно. Штит им је био од волујске коже и по облику сличан округлим колачићима са испупчењем у средини, који се употребљавају при жртвовању. Нису их могли користити у нападу јер нису били довољно чврсти, а када би им од кише иструлила кожа, постајали су потпуно неупотребљиви. Како својим оружјем нису постизали задовољавајуће резултате, брзо су прихватили хеленско наоружање, код кога већ први ударац копљем може успешно погодити циљ јер је копље, захваљујући начину израде, чврсто, стабилно и такође, његов доњи врх у сваком тренутку може одлично послужити у борби. Исто је и са хеленским штитовима: и против хитаца упућених из даљине, и против удараца изблиза, они пружају сигурну и поуздану заштиту. Римљани су ово знали, па су брзо почели да своје оружје праве по узору на хеленско. Доиста, нема народа спремнијег да мења обичаје и навике и угледа се на оно што је код других боље.

26. Кад трибуни на овај начин поделе трупе и издају поменута наређења о наоружању, пусте војнике кућама. Онога дана који се у војничкој заклетви помиње као време обавезног доласка на

зборно место које су одредили конзули (обично сваки конзул својим трупима одређује посебно зборно место, а сваки добија део савезничких трупа и две римске легије) у Рим долазе сви регрутовани војници без изузетка, зато што се од заклетих не прихвата други изговор осим неповољних предзнака и више силе против које је човек немоћан. Кад се савезници прикључе Римљанима, њихово распоређивање и вођење посао је дванаесторице официра које конзули одреде, такозваних префекта. Префекти најпре међу свим савезницима за потребе конзула бирају коњанике и пешаке најспособније да им пруже праву помоћ у борби, такозване екстраординарије, што у преводу значи „одабрани”. Што се тиче броја савезника, у пешадији је он обично једнак броју римских пешака, а у коњици је троструко већи. У савезничкој коњици за екстраординарије узимају једну трећину војника, а у пешадији једну петину. Остале деле на два дела и један зову десно, а други лево крило (ala).

Када је све ово обављено, трибуни узимају Римљане и савезнике и подижу логор. Римски логор има један једноставан план кога се они држе у свакој прилици и на сваком месту. Зато мислим да је ово права прилика да покушам да читаоце упознам са распоредом римских трупа на маршу, у логору и у боју, колико је то речима могуће. Ко је, наиме, толико непријемчив за значајна и несвакидашња достигнућа да не би пожелео да им се мало детаљније посвети, па да једним читањем добро упозна вештину вредну проучавања и познавања!

27. Ево како Римљани подижу логор. Када нађу повољан положај, они место које нуди најбољи преглед околине и најбоље могућности за издавање наредби намене за подизање конзуловог шатора.²³ Тамо где ће подићи његов шатор ложијају заставу, око које потом измере и обележе простор површине четири плетра, тако да

добију квадрат чија је свака страна удаљена 100 стопа од заставе. Дуж једне стране овог квадрата, оне за коју се учини да пружа највеће погодности за снабдевање водом и храном, распоређују се римске легије. Како у свакој легији, као што сам рекао, има шест трибуна, а сваки конзул води увек две легије, јасно је да са сваким конзулом иде обавезно дванаест трибуна. Њихове шаторе постављају у једном низу, упоредо са претходно одабраном страном квадрата и на 50 стопа од ње, да би остало довољно простора за коње, товарне животиње и остатак трибунског пртљата. Својом задњом страном шатори су окренути поменутом квадрату и гледају ка спољашњој страни логора коју ћемо сада и надаље замишљати и звати предњом страном целог логора. Трибунски шатори су подједнако удаљени један од другог, и тај размак између њих је тако удешен да се простиру дуж читавог простора намењеног римским легијама.

28. Потом одмере стотину стопа испред трибунских шатора, па од линије која омеђује овај простор, упоредо са шаторима трибуна почињу са одређивањем места за сваку легију. То раде овако. Поменуту линију пресеку по средини другом, па од места њиховог спајања, под правим углом на основну линију, почињу да ребају шаторе коњаника из обеју легија једне наспрам других на удаљености од педесет стопа, тако да споредна линија пролази између шатора. Постављање шатора коњаника и пешака је слично јер цела површина коју заузимају и манипули и турме има облик четвороугла. Овај четвороугао гледа на улице које пролазе кроз логор и има одређену дужину уз главну улицу — 100 стопа. По правилу, труде се да му и дубина буде иста, изузев код савезника. Када воде веће легије, онда му пропорционално повећавају и дужину и дубину.

29. Дакле, шатори коњаника почињу од средине трибунских шатора, те тако стварају неку врсту улице која лежи под правим углом на ра-

није поменућу линију и простор испред трибунских шатора — доиста, читав сплет пролаза у логору највише личи на улице у граду, јер су читавом њиховом дужином, и с једне и с друге стране, смештени манипули и турме. Иза коњаника су смештени тријарији обеју легија, уз сваку турму по један манипул. Њихов распоред је исти као раопоред коњаника и шатори им се додирују, али гледају у супротном смеру. Дубина сваког манипула тријарија износи половину његове дужине, зато што су, по правилу, тријарији бројчано двоструко слабији од осталих трупа. На тај начин, иако се манипули често међусобно разликују по броју људи, дужина њихових шатора је увек иста захваљујући разлици у дубини. Након тога, на удаљености од 50 стопа са обе стране, наспрам тријарија подижу шаторе принципа. Како су ови шатори окренути поменутом међупростру од 50 стопа, стварају се две нове улице које полазе од исте равне линије као улица на коју излазе коњаници, тј. од оне која омеђује простор од 100 стопа испред трибунаских шатора; завршавају се на оној страни логора која се налази наспрам трибунских шатора, коју смо назвали предњом страном логора. Иза принципа и непосредно уз њих, а у смеру супротном од онога у коме они сами гледају, налазе се хастати. Речено је већ да ове старосне групе имају по десет манипула, из чега следи да су им и улице једнаке дужине. Све улице се завршавају на предњој страни логора којој су окренути и последњи манипули у сваком реду.

30. Иза хастата одмере 50 стопа па наспрам њих постављају савезничке коњанике, почињући од исте линије и завршавајући на истој линији као легије. Као што сам напред рекао, код савезника је број пешака исти као у римским легијама, осим што је умањен за једну петину војника који се бирају за екстраординарије, док је коњаника двоструко више, јер се и од њих једна трећина одузима за екстраординарије. Зато савез-

ницима код подизања логора дају пропорционално дубљи простор, да би на тај начин дужину њихових шатора изједначили са дужином римских. Кад су римски шатори већ образовали поменутих 5 пролаза, постављају се шатори савезничких манипула и турми, при чему им се дубина увећава у складу са њиховом јачином. Пешаци су леђима окренути коњници и гледају ка палисади и двома бочним странама логора. У сваком манипулу први шатор са обе стране припада центуриону. Правећи поменути распоред римских и савезничких шатора, између пете и шесте турме и петог и шестог манипула увек остављају простор од 50 стопа, па се тако ствара још један пролаз кроз цео логор под правим углом према улицама и паралелан са трибунским шаторима. Зову га „quintana” зато што се простире дуж пете турме и петог манипула.

31. Простор иза трибунских шатора, лево од преторија, користи се као трг, а десно од преторија смештен је квесториј са резервама које се у њему налазе. Са обе стране трибунских шатора, мање-више под правим углом на последњи од њих, налазе се коњаници одабрани међу екстраординаријима и добровољци који на поход полазе да буду на услузи конзулима. Њихови шатори се пружају дуж бочних страна логора, и једни су окренути квесторију, а други тргу. По правилу, ове трупе су и у логору и на маршу уз конзула, а и у свим осталим случајевима пазе на њега и на квестора и услужују их. Леђа уз леђа са њима, окренути палисади, налазе се пешаци који обављају дужност сличну њиховој. Иза ових пешака и коњаника имамо пролаз широк 100 стопа, паралелан са трибуносним шаторима, који са задње стране трга, преторија и квесторија пролази кроз цео логор. Са његове друге стране су смештени шатори савезничких коњаника екстраординарија окренути тргу, преторију и квесторију. Између ових шатора, преко пута самог преторија, остав-

ља се пролаз од 50 стопа који води до задње стране логора и лежи под правим углом на поменути пролаз широк 100 стопа. Лећа уз лећа са коњаницима постављају шаторе одабраних савезничких пешака, тако да су окренути палисади и задњој страни целог логора. Празан простор који остаје уз ове шаторе дуж бочних страна логора даје се странцима и савезницима који су дошли одређеним поводом.

Оваквим распоредом римски логор стиче облик квадрата, а по уличној мрежи и општем уређењу својих саставних делова подсећа на град. Палисада се на свим странама налази 200 стопа удаљена од шатора, и тај празан простор им је од велике користи. Наиме, згодан је за увођење и извођење легија зато што свака легија својим улицама излази на њега, па се не стичу сви на једном месту, где би им се војници сударали и газили једни друге. На исто место смештају и стоку уведену у логор и плен освојен од непријатеља, и тамо их у току ноћи чувају на безбедном месту. Што је најважније, у ноћним нападима ни ватра ни стреле не стижу до шатора, изузев у занемарљивим количинама, које су тада већ безопасне, како због велике удаљености, тако и због слободног простора испред шатора.

32. Кад су познати број пешака и коњаника у оба случаја и зна се да их може бити 4000 или 5000 по легији, затим, дубина, дужина и број манипула, димензије пролаза и улица, као и све остало, овако ко жели да се потруди може израчунати површину и обим целог логора. Ако се некад деси да број савезника буде већи — било оних који од почетка учествују у походу, било оних који су дошли поводом одређеног случаја — последњи, уз раније поменуте, попуњавају и простор са обе стране преторија, свводећи тако трг и ивесториј на најмању потребну површину. Ако је нешто већи број савезника који од почетка учествују у походу, они уз постојећи простор за-

узимају и по једну улицу са обе бочне стране римских легија. Ако се све четири легије и оба конзула налазе у истом логору, треба само замислити две војске улогорене на описани начин, окренуте једна другој леђима и спојене шаторима екстраординарија, за које сам рекао да гледају ка задњој страни целог логора. Тада је логор правоугаоног облика и површина му је двоструко већа но раније, а обим један и по пут. У трилици, дакле, кад оба конзула бораве у истом логору, они увек подижу такав логор, а када борави сваки у свом логору, остало је све исто, осим што трг, квесториј и преториј стављају у средину између две легије.²⁴

33. Пошто је логор подигнут, трибуни се сакупе и заклињу све људе који се у њему налазе, слободне и робове заједно, једног по једног. Сваки се појединац заклиње да неће ништа украсти из логора, а ако нешто нађе, да ће однети трибунима. Затим манипуле принципа и хастата из сваке легије распоређују на службу. Два су задужена за одржавање чистоће на простору испред трибунских шатора. Јер, на овој улици²⁵ највећи број Римљана проводи дан у разним дневним активностима и зато се увек труде да је добро оперу и помету. Од осталих осамнаест манипула, сваки трибун коцком добија три. Наиме, према поменутој подели, у свакој легији постоји толики број манипула хастата и принципа, а трибуна је укупно шест. Сваки од ова три манипула наизменично у следећим стварима служи трибуна. Кад се улогоре, подижу му шатор и поравнавају простор око њега. Такође, ако је потребно да се због бедности његовог пртљага око њега подигне ограда, они се и за то брину. Дају и две страже — свака се састоји од четворице војника —, од којих једна стражари испред, а друга иза шатора, код коња. Како сваки трибун има три манипула, а сваки манипул се састоји од преко 100 људи, не рачунајући ту тријарије и велите — они, наи-

ме, не обављају овакву службу —, посао им лако пада јер на сваки манипул ред долази тек сваког трећег дана. Захваљујући њима, трибун је добро услужен, и они чине саставни део углада и достојанства његовог положаја. Манипули тријарија су ослобођени служења рибунима, али зато сви свакодневно дају стражу за коњанике из турме која се налази непосредно иза њих. Стражари пазе и на све остало, а нарочито на коње — да се не заплету у узде и не повреде, да се не одвежу и не насрну на остале коње, што би изазвало немир и гужву у логору. Коначно, сви манипули у логору свакодневно се смењују на стражи уз конзулов шатор, те тако штите војсковођу од могућих напада и увећавају достојанство његовог положаја.

34. Што се тиче копања ровова и подизања палисаде, савезници су задужени за две стране уз које се налазе њихова крила, а за друге две су одговорни Римљани, свака легија за по једну. Пошто сваку страну поделе по деоницама за сваки манипул, центуриони се брину за детаље и надгледају посао, а по двојица трибуна су задужени за оцењивање урађеног посла на оној страни која припада њиховој легији. Иста двојица се брину и за остале ствари у логору јер се трибуни поделе у парове и сваки пар у току два месеца, од укупно шест, издаје наређења и управља свим пословима на отвореном простору. На исти начин и префекти савезника деле обавезе. Сви коњаници и центуриони сваког дана у зору долазе пред трибунске шаторе, а трибуни пред конзулов. Конзул издаје потребна наређења трибунима, трибуни их предају коњаницима и центурионима, а ови, када за то дође време, војницима.

Предавање ноћне лозинке обезбеђују на следећи начин. Из десетог манипула и десете турме сваке старосне групе, који се у логору налазе у дну улице, међу свим војницима се бира један који се ослобађа стражарских дужности и сваког

дана у залазак сунца долази пред шатор трибуна; добивши од њега лозинку исписану на дрвеној плочици, враћа се на траг. Кад дође у свој манипул, плочицу и лозинку пред сведоцима предаје команданту следећег манипула, а овај опет вођи следећег. Поступак се даље наставља, све док лозинка не стигне до првих манипула који су улогорени у близини трибуна и имају обавезу да им још за видела врате плочицу. Ако се врате све издате плочице, трибун зна да је лозинка свима предата и да је кроз све манипуле дошла до њега; ако се нека не појави, ствар се одмах истражује јер се по натпису зна из ког дела плочица није стигла. Ко год да је крив за застој, кажњава се на одговарајући начин.

35. Ноћна стража се организује на следећи начин. Конзула и његов шатор штити манипул задужен за то, а шаторе трибуна и коњаничке турме чувају људи одређени из сваког манипула, као што је горе речено. Такође, за сваки манипул се из његовог људства одређује стража; све остале страже одређује конзул. Обично уз квестора стражаре три страже, а уз сваког легата и члана ратног већа две. Спољашње стране логора чувају велити који сваког дана стражаре дуж целе палисаде — то је дужност која им је поверена — а задужени су и за чување улаза — по десеторица за сваки. Од свих војника који су одређени да стражаре, центурионов помоћник из сваког манипула предвече трибуну доводи онога који ће први стражарити. Трибун им свима даје сасвим мале дрвене плочице са карактеристичним знаком, и кад их приме, свако одлази на своје место.

За обилажење и контролисање стража задужени су коњаници. Наиме, први префект турме у свакој легнији обавезан је да рано ујутру једном од својих помоћника нареди да пре доручка четворицу војника из своје турме обавести да ће данас ићи у обилазак стража. Исти префект предвече треба да обавести префекта следеће турме

да је сутра на њега ред да се побрине за обилазак страже. Префект друге турске сутрадан исту наредбу преноси префекту треће турске, и даље се све наставља на исти начин. Четворица коњаника које је помоћник изабрао из прве турске коцком добијају стражу, одлазе трибуну и од њега добијају списак стража које треба да обиђу и ушутство у које време да то учине. Затим се ова четворица смештају уз први манипул тријарија, чији се центурион стара да се на почетку сваке страже огласи труба.

36. Када за то дође време, први креће у обилазак онај коме коцком западне прва стража; као сведоке са собом води неколико пријатеља. Он обилази сва прописана места, не само уз палисаду и улазе, него и по свим манипулима и турмама. Ако све стражаре прве страже затекне будне, узима од њих њихове дрвене плочице, а ако неке затекне на спавању или нађе да су напустили стражу, позива своје пратиоце да му сутра буду сведоци пред трибуном и одлази даље. Слично поштују и они који обилазак врше у току следећих стража. Као што сам нетом рекао, центуриони првог манипула тријарија сваке легије свакодневно се старају да се на почетку сваке страже огласи труба, да би они који их обилазе знали да је дошло до смене страже.

Сви војници који су ишли у обилазак стража у зору доносе трибуну плочице са лозинком. Ако су све плочице на броју, војник одлази без питања; догоди ли се да је број донетих плочица мањи од броја стража, онда према знацима на плочицама траже која стража недостаје. Када се то открије, трибун позива центуриона одређеног манипула, а овај доводи људе који су били на стражи и сучава их са војником који их је надгледао. Ако је кривница до стражара, то се може одмах доказати јер се војник који их је контролисао позива на оведочанство својих пратилаца,

што је обавезан да учини. Ако стражари нису криви, онда он одговара.

37. Одмах се састаје суд састављен од трибуна и одржава се суђење. Ако се војник прогласи кривим, приступа се батинању које се изводи на следећи начин. Узевши батину, трибун њоме само додирне осуђеног, што је знак за остале у логору да почну да га ударају батинама и гађају каменицама, тако да већина страда у самом логору; чак и онима који успеју да побегну нема спаса јер им није дозвољено да се врате у отаџбину, а ниједан робак се не би усудио да им пружи уточиште у свом дому. Зато су сви које задеси таква несрећа потпуно уништени. Иста казна следује и помоћнику префекта и самом префекту ако у право време не издају наредбе, први војницима који обилазе страже, други префекту следеће турме. Због толико строге и неумољиве казне, код Римљана се ноћне страже одвијају без грешке.

Војници су обавезни да слушају трибуне, а трибуни конзуле. Трибун може да изриче новчане казне, плени имовину и бичује војнике, а код савезника исто право припада префектима. Батинањем се кажњава и свако ко нешто украде из логора, затим онај ко лажно сведочи, онај ко се открије у злоупотреби свога тела и онај ко је три пута кажњен због истог прекршаја. То су прекршаји који се сматрају злочинима. У кукавичлук и понашање недостојно војника убрајају следеће прекршаје: ако неко трибуне лажно извести о својој храбрости да би добио одликовање; ако војник одређен у заштитницу из страха напусти свој положај, или ако неки војник из страха у току битке одбаци оружје. Зато поједини војници из обезбеђења свесно одлазе у смрт, тј. не напуштају положај ни пред навалом бројнијег непријатеља, плашећи се поменуте казне. Исти страх наводи и борце који су у борби испустили штит, мач или неки други део наоружања да се неразумно бацају међу непријатеље, надајући се

да ће повратити оно што су izgubili или смрћу избећи јавну срамоту и насиље својих другова.

38. Ако се некад иста ствар деси већем броју војника и цели манипули под притиском непријатеља напусте положај, одустаје се од масовног батинања и убијања и примењује користан и истовремено застрашујући поступак. Наиме, трибун сазове легију, бегунце изведе у средину и оштро их изтрди. На крају, коцком одабере петорицу, осморицу, или двадесеторицу војника, узимајући увек у обзир бројност групе и трудећи се да избрани представљају једну десетину укупног броја бегунаца. Одабране појединце предаје на описано беспоштедно батинање, а осталима уместо пшенице даје следовање јечма и наређује им да се сместе ван логора и ван сигурности коју он пружа. Како свим војницима подједнако прети опасност и сви стрепа од могућности да буду одабрани за кажњавање — никад се не зна кога ће несрећа задесити —, а нико не може избећи ни јавну срамоту да уместо пшенице добије следовање јечма, то значи да је поступак добро смишљен да застраши и казни за почињене прешке.

39. Римљани имају и одлично средство за подстицање младих војника на борбу. Наиме, када дође до битке и неки од њих покажу храброст, конзул сазива скупштину легија и представља све који су се истакли неким изузетним делом. Потом хвали храброст сваког појединачно и износи друге податке из његовог живота који заслужују похвалу, а онда војник који је ранио непријатеља добија копље, онај који га је убио и опљачкао, ако је пешак фијалу, а ако је коњаник, фалеру^{25a} (раније само копље). Ови поклони се не добијају ако неко у регуларном боју или у заузимању града рани непријатеља или опљачка оружје са убијеног непријатеља, већ ако то уради у чаркама и сличним ситуацијама у којима нема потребе за борбом прса у прса, а он се добровољно и по сопственој одлуци изложи тој опасности. Када освајају град,

војници који се први попну на зид добијају златан венац.²⁶ Такође, оне који су својим штитом заштитили и спасли неког грађанина или савезника конзул одликује даровима, а трибун обавља истрагу и спасене — ако то сами не желе — обавезује да спасиоца награде венцем.²⁷ Спасени човек читавот живота свог спаситеља поштује као оца и у свему га служи као родитеља. Оваквим подстицајима Римљани наводе на такмичење и ревност у борбама не само оне који су присутни и ове слушају, него и оне који остају код куће. Наиме, добитници поменутих дарова не само да стичу славу у војсци и домовини, већ по повратку у своје градове у пуном сјају учествују у свим свечаностима зато што је само онима које су конзули одликовали за храброст дозвољено да носе своја одликовања; у кућама освојено оружје из плена постављају на најистакнутија места и на тај начин истичу доказе и знаке своје храбрости. Да закључим — кад Римљани почастима и казнама у војсци посвећују толику пажњу и бригу, природно је да се њихови ратни подухвати завршавају успешно и сјајно.

Пешаци дневно добијају два обола плате, центуриони четири, а коњаници једну драхму.²⁸ Следовање хране за пешаке износи око две трећине атичког медимна шпенице месечно, а за коњанике седам медимни јечма и два медимна шпенице месечно; следовање савезничких пешака износи колико и следовање римских а коњаници добијају један цео и још једну трећину медимна шпенице и пет медимни јечма. Савезници све то добијају на дар, а Римљанима квестор од плате одузима цену жита, одеће и додатног оружја које им може требати.

40. Кад напуштају логор, Римљани овако поступају. Чим им се да први знак, склапају шаторе и сакупљају опрему; нико не сме да склопи или постави свој шатор пре него што се то учини са шаторима трибуна и конзула. Када чују други знак, натоваре опрему на животиње, а на трећи

знак први редови крећу и на тај начин покрећу
цео логор. Напред обично постављају екстраорди-
нарије, за њима десно савезничко крило, па онда
њихове товарне животиње; иза ових иде прва рим-
ска легија са својом опремом, следи је друга ле-
гија у пратњи својих товарних животиња и опре-
ме оних савезника који су последњи у колони.
Наиме, колона се завршава војницима левог савез-
ничког крила. Коњаници понекад покривају трупе
којима припадају, а понекад јашу уз товарне жи-
вотиње, држећи их на окупу и служећи им као
обезбеђење. Када очекују напад из позадине, ко-
лона задржава поменути распоред, само што се
савезнички екстраординарији уместо у првим, на-
лазе и задњим редовима. Обе легије и оба савез-
ничка крила свакодневно наизменично маршира-
ју на почетку и крају колоне, како би сви добили
прилику да се снабдеју свежеом водом и хра-
ном. У опасним ситуацијама, под условом да имају
довољно простора, хастати, принципи и тријарији
марширају у три упоредне колоне које овако из-
гледају: сасвим напред се налази опрема првих
манипула, па онда њихови војници; за њима иду
товарне животиње других манипула, војници дру-
гих манипула, опрема трећих манипула и њихови
војници, тј. наизменично товарне животиње и љу-
ди. Ако војницима у тако уређеној колони за-
прети опасност, они се окрећу лево или десно,
ослобађају товарних животиња и крећу ка непри-
јатељском бојном реду. На тај начин веома брзо и
једним маневром пешаци заузимају бојни распоред
(понекад се може указати потреба да хастати зао-
бићу остале колоне) а и товарне животиње и њи-
хови пратиоци, покривени бојним редом, имају
одговарајући положај у току битке.

41. Када у току марша дође тренутак да Рим-
љани подигну логор, један трибун и центуриони
посебно за то одређени одлазе напред, прегледају
читав терен на коме треба подићи логор и, у скла-
ду с оним што сам горе описао, прво одређују

где ће поставити конзулов шатор и с које стране простора око њега треба подићи шаторе легија. Чим то одлуче, одмере простор око конзуловог шатора, потом повуку праву линију дуж које се постављају трибунски шатори, а онда и другу, паралелну са њом, од које почиње постављање легијских шатора. Такође, са задње стране истог шатора извуку линије о којима сам већ опширно и детаљно говорио. Све ово брзо обаве — премеравање је лако јер се ради о утврђеним и уобичајеним растојањима —, а потом постављају заставе: прву на место где треба подићи конзулов шатор, другу на ону страну простора око њега где ће сместити легије, трећу на средину линије на којој се налазе шатори трибуна, и четврту на линију уз коју се постављају шатори легија. Последње три заставе су пурпурне, а конзулова је бела. С друге стране преторија понекад постављају само копља, понекад заставе у другим бојама. После тога, даље премеравају улице и у свакој постављају копља. Природно је да је легијама, када се у маршу толико приближе да могу сагледати терен намењен подизању логора, одмах све јасно јер процењују и закључују на основу конзулове заставе. Како сви добро знају у којој улици и у ком њеном делу подижу своје шаторе — сви увек заузимају иста места —, њихов улазак у логор сличан је уласку војске у сопствени град. И тамо се, наиме, војници на капији раздвајају, одлазе својим путем и без грешке стижу кућама јер знају и део града и тачно место где им је пребивалиште. Слично се дешава и у римском војном логору.

42. Трудећи се да у овој ствари себи олакшају посао, чини се да су се Римљани одлучили за метод потпуно супротан хеленском. Заправо, Хелени при подизању логора најважнијим сматрају прилагођавање природним погодностима терена, јер верују да вештачка одбрана није једнака безбедности коју положају даје сама природа, а стало

им је и да избегну напоре везане за копање ровова. Зато су, што се тиче плана целог логора, принуђени да усвајају најразличитије облике како би се прилагођавали терену, те да делове војске смештају час на једне, час на друге, а понекад и на неодговарајуће положаје, што доводи до тога да нико унапред не зна ни свој положај ни положај осталих одреда у логору. Римљани, напротив, прихватају напорно копање ровова и обављање осталих одбрамбених послова да би имали ту предност да им логор увек има исти, свима познат облик.

То су главне чињенице римске војне науке, нарочито начина подизања логора [Cod. Urb. fol. 66 (Ex. ant. p. 180)].

43. Скоро сви писци узорним уставима сматрају лакедемонски, критски, мантинејски и карталински устав, а неки помињу и атински и тебански. О Атињанима и Тебанцима ја нећу говорити јер верујем да у њиховом случају није неопходан детаљан извештај. Наиме, њихове државе нису прошле ни кроз природан раст, ни кроз трајније цветање, ни кроз умерене промене, већ су засјале само у једном тренутку, захваљујући, такорећи, некој, изненадној срећи; док се још чинило да су на врхунцу моћи и да ће уживати у срећи, оне су искусиле потпуну промену судбине. Захваљујући лакедемонским грешкама и мржњи савезника према њима, као и прегалаштву једног или двојице људи који су то схватили,²⁹ Тебанци су стекли међу Хеленима славу као врли људи. Но, Тихе је одмах свима показала да узрок њиховог успеха није било политичко уређење у граду, већ врлине водећих људи, јер је Теба порасла, процветала и пропала заједно са животима Епаминонде и Пелопиде. Зато узроком тадашње тебанске славе не треба сматрати уређење града, већ поменути људе.

44. Исто важи и за атинску државу. Она је можда чешће уживала у периодима благостања,

највише у доба Темистоклове мударе управе, али је због непостојаности својих грађана сваки пут брзо доживела потпуну промену среће. Одувек је, наиме, атински народ лично на брод без капетана; када на таквом броду страх од отвореног мора или од олује принуди посаду да буде сложна и да слуша кормилара, она своју дужност изванредно обавља. Но, чим опасност мине и људи поврате храброст, више не поштују вође и почињу да се свађају и разилазе у мишљењима — једни би да наставе пловидбу, а други присиљавају кормилара да пристане, први подижу једра, а други их спречавају у томе и наређују да се једра спусте. Оваквом неслогом и размирицама свим посматрачима пружају ружан приказ, а себе саме — учеснике у пловидби — доводе у опасност. Зато често избегну опасности које вребају на најдубљем мору и у највећим олујама, а онда доживе бродолом у лукама и у близини копна. Слична ствар је више пута задесила и атинску државу — захваљујући врлинама свог народа и својих вођа, одбила је од себе најстрашније и највеће опасности, а онда је у безопасним и мирним временима насумце и неразумно страдала. Зато ни о Атини, ни о Теби не треба даље говорити: то су државе у којима гомила о свему одлучује по својој вољи, гомила која се у Атини одликује наглошћу и оштрином, а у Теби је одгајена у атмосфери насиља и жестине.

45. Када пређемо на Крит, ту две ствари захтевају нашу пажњу. Како то да најумнији стари писци — Ефор, Ксенофонт, Калистен и Платон — прво кажу да је критски устав истоветан са лакедемонским, а затим да је вредан похвале? Наиме, мени се чини да ни једно ни друго није тачно, а то се може видети из следећег. Прво ћу нешто рећи о разликама између критског и лакедемонског устава. Каже се да је прва карактеристика лакедемонског устава посебан закон о земљишним поседима по коме нико не сме да има више

државне земље од других, већ сви грађани треба да располажу једнаким парцелама. Друга особеност овог устава тиче се стицања новца. Наиме, код њих новац уопште није у употреби, па су зато у читавој држави потпуно искорењени похлепа и завист. Као треће, у Лакедемону и краљеви и такозвани геронти, који сами и у сарадњи са другим магистратима обављају све државне послове, имају доживотну власт.

46. Код Крићана је све супротно: закони им дозвољавају да стичу онолико земље колико могу, дакле, како се то каже, у бесконачност, а новац је међу њима толико цењен да се његово поседовање сматра не само неопходним, него и најлепшим поседом. У целини говорећи, за њих је толико карактеристична прљава жудња за добитком и похлепа, да од свих људи само они сматрају да ниједан добитак није срамотан. Магистратуре су код њих годишње и демократског карактера.³⁰ Због свега овога више пута сам се питао како то да два потпуно различита уређења неки сматрају сличним и сродним. Осим што превиђају толико велике разлике, поменути писци иопредају дуге приче о томе како је Ликурт био једини човек који је видео шта је у држави најважније и који је схватио да свака држава свој опстанак највише дугује јунаштву пред непријатељима и слози међу грађанима, те је зато уклонио похлепу и заједно с њом ове свађе и немире међу грађанима. Због тога Лакедемоњани, ослобођени поменутих зала, најбоље од свих Хелена управљају својом државом и најбоље се слажу. После ових тврдњи, и без обзира на то што виде да су Крићани због своје урођене похлепе и приватно и јавно у сталним свађама, убиствима и грађанским ратовима, они сматрају да их се то не тиче и усубују се да тврде да су та два устава слична. Ефор, с изузетком имена, употребљава исте речи када говори о овим државама, тако да нико не

би могао да схвати о којој се говори, осим ако не обрати пажњу на лична имена.

То су особине по којима мислим да се разликују, а сада ћу показати зашто критски устав није вредан похвале ни угледања.

47. Сматрам да свака држава почива на два темеља од којих, истовремено, зависи да ли њене особености и уређење треба прихватити или избегавати. То су обичаји и закони — прихватљиви су они који људе у приватном животу чине поштенним и скромним, а државу мирољубивом и праведном, док они које треба избегавати имају супротан дејство. Ако видимо да код неких људи постоје добри обичаји и закони, храбро изјављујемо да ће уз њих и људи и њихова држава бити ваљани, а ако код других приметимо да им у приватним животима влада похлепа а у јавном неправда, јасно је да ћемо с правом рећи да су им лоши и закони и обичаји и читава држава. Сви се слажу да би тешко било наћи лажљивије карактере од Крићана, изузев у изузетним случајевима, а исто тако и неправедније државне поступке од њихових. На основу овог поређења мислим да њихово уређење није слично лакедемонском, нити, уопште, прихватљиво и вредно подражавања.

Исто тако, није правилно у расправу уводити Платонову државу, коју, такође, неки филозофи хвале. Као што на атлетска такмичења не пуштамо уметнике или атлете који се нису раније доказали или припремили за такмичење, тако ни ову државу не би требало уводити у такмичење за прву награду пре него што буде у стању да покаже неки свој стваран успех. Закључно са нашим добом, дискусија о њој и њено поређење са уставима Спартанаца, Римљана и Картагињана личило би на поређење статуе и живих, дисциплинисаних људи — чак и да је та статуа као уметничко дело вредна хвале, поређење неживих ствари са живим бићима.

ма гледарцима се, природно, мора чинити погрешно и потпуно неумесно.

48. Зато о овоме више нећу расправљати и вратићу са лакедемонском уставу. Чини ми се да је Ликург, што се тиче обезбеђивања слоге међу грађанима, безбедног владања Лаконијом и очувања слободе Спарти, дао тако добре законе и тако се добро побринуо да се може помислити да је његова мудрост пре божанскога но људска. Наиме, имовинска једнакост, једноставност и заједништво у свакодневном животу морали су људе у приватном животу учинити умеренима, а у јавном животу трада обезбедити слогу његових грађана, док је вежбање у напорима и опасностима створило снажне и храбре људе. Кад се ове две особине — храброст и умереност — нађу у једној души или граду, из таквих људи неће лако настати зло, нити ће их суседи лако савладати. Створивши устав на поменути начин и од поменутих елемената, Ликург је читавој Лаконији осигурао безбедност, а Спартијатима оставио дуготрајну слободу. Што се тиче припајања територије суседа, хегемоније, једном речју, борбе за превласт, чини ми се да за такве потребе није ништа предвидео ни у посебним одредбама ни у нацрту целог устава. Требало је, наиме, да грађанима наметне неку принуду или их надахне жељом да цео град буде скроман и умерен, исто као што их је у приватним животима учинио скромнима и једноставнима. Захваљујући његовим уредбама, Спартанци су у приватном животу и у унутрашњој политици најумеренији и најразумнији људи, али су зато у односима према осталим Хеленима амбициозни, властољубиви и похлепни у највећој могућој мери.

49. Ко, наиме, не зна да су Спартанци скоро први од Хелена пожелели земљу суседа и из похлепе заратили на Месењане да би их поробили?³¹ Зар нам сви историчари не говоре како су се из честољубља зарекли да неће одустати од опсаде

пре но што у јуришу не освоје Месену? Сви знамо да их је њихова жеља да владају Хеленима довела до шокоравања онима које су у рату победили. Јер, када су Персијанци упали у Хеладу, они су се борили за слободу Хелена и победили непријатеље,³² а када су Персијанци побегли и повукли се, издали су и предали им хеленске градове према условима Ангалкидиног мира само да би добили довољно новца за обезбеђивање власти над Хеленима. Тада се јасно показала слаба страна њиховог устава. Наиме, док су тежили власти над суседима, па и самим Пелопонежанима, ослањали су се на помоћ и залихе из Лаконије — све што им је требало било им је при руци и брзо су могли да се врате кући и допреме нове залихе. Но, када су почели да шаљу флоте на море и да са копненим снагама крећу ван Пелопонеза, показало се да ни гвоздени новац ни размена годишњих плодова за оно што им недостаје, што је, иначе, Ликургов устав прописивао, неће бити довољни; требало је располагати општеприхваћеним новцем и најамничком војском. Зато су били присиљени да моле од Персијанаца, острвљанима намећу данак и убиру новац од свих Хелена, јер су схватили да са Ликурговим уређењем не само да се не могу борити за хегемонију у Хелади, него, уопште, претендовати на важну улогу у Хелади.

50. Зашто сам направио ову дигресију? Зато да би се из самих чињеница показало да је Ликургово законодавство довољно за очување сопствених поседа и сопствене слободе, те да онима који сматрају да је управо то и циљ сваког устава морамо признати да нема и да није било неког другог устава или државног уређења бољег од лаконског. Но, ако неко тежи већим делима и лепшим и славнијим сматра управљање, владање и заповедање многима, па жели да сви у њега гледају и њему нагињу, онда се мора признати да је лаконски устав у том погледу несавршен. Римски устав је ту много савршенији и ефикас-

нији, што се може видети и из самих догађаја. Наиме, када су Лакедемоњани пошли у стицање власти над Хеленима, брзо су дошли у опасност да изгубе и сопствену слободу;³³ Римљани, пак, који су покушали да власт наметну само Италицима, за кратко време су потчинили читав свет, у чему су им доста помогли богатство и знатне материјалне залихе.

51. Што се Картагињана тиче, чини ми се да је њихова држава првобитно, у овојим основним карактеристикама, била добро уређена. Имали су и краљеве³⁴ и веће старца које је располагало аристократском влашћу, а народ је одлучивао у ономе за што је био овлашћен. Уопште, склоп читаве државе је био сличан римском и лакедемонском. Међутим, у време када су почели са Ханибаловим ратом картагински устав је био лошији, а римски бољи. Наиме, како код сваког тела, државе и подухвата разликујемо три природна периода: период раста, период цветања и, коначно, период опадања, а како се све налази на врхунцу у периоду цветања, то је био узрок разлика које су се тада појавиле између Рима и Картагине. Картагина је раније ојачала и раније напредовала од Рима, па је тада, природно, почела да опада, док је Рим, што се уређења тиче, баш тада био на врхунцу. Зато је у Картагини народ већ добио највећу власт у одлучивању, а у Риму је сенат био најјачи. Како је код првих одлуке доносила гомила, а код других најбољи људи, римске одлуке о јавним пословима су биле много боље. Захваљујући томе, и након великог пораза код Кане добрим одлучивањем на крају су победили у рату против Картагињана.

52. Што се тиче детаља, на пример, ратних операција — на мору су, што је и природно, Картагињани боље увежбани и припремљени јер су ову вештину наследили од предака и најбољи су поморци на свету. С друге стране, Римљани их много превазилазе у борби на копну јер се много

брину за копнену војску; Картагињани су потпуно занемарили своју пешадију, а коњици посвећују малу пажњу. Разлог томе је што Картагињани користе стране и најамничке трупе, а Римљани домаће и грађанске. И с обзиром на то, римско уређење заслужује већу похвалу од картагинског — Картагињанима слобода увек зависи од храбрости најамника, а Римљанима од сопствене храбрости и помоћи савезника. Чак и ако се деси да у почетку прегрпе пораз, Римљани настављају борбу свим снагама, док се Картагињанима дешава супротна ствар. Доиста, Римљани се боре за домовину и своју децу и не могу да одустану од решености, већ се боре до последњег даха, све док не савладају непријатеље. Без обзира што, како сам горе рекао, у поморским вештинама имају много мање искуства, они на крају побеђују захваљујући храбрости својих људи. Тачно је да искуство много помаже у поморским биткама, али о исходу најпре одлучује храброст војника. Сви Италици по природи надмашују Феничане и Либијце телесном снагом и храброшћу, а њихови обичаји их пуно подстичу на храброст. Довољан је један пример да покаже труд који римска држава улаже да би од својих грађана створила људе спремне да издрже све, само да би се у домовини прославили по својој храбрости.

53. Кад код њих умре неки угледан човек, на погребу га са свим почастима носе до такозване ростре на форуму, углавном у усправном положају, тако да га сви могу видети, ређе у лежећем. Около стоји читав народ, а на ростру се пење одрасли син — ако га покојник има и ако је тада у граду — или неки рођак, и говори о врлинама преминулог и о успесима које је овај за живота постигао.³⁵ Присутни се на тај начин подсећају на његова дела и замишљају их, и то не само они који су у њима учествовали, него и остали, па се у њиховим душама раба толико саосећање, да смрт тог човека више не изгледа као лични губи-

так ожалошћених, већ целог народа. Након тога обаве сахрану и уобичајене обреде и на најучљивијем месту у кући постављају воштану маску покојника у малом дрвеном храму. Ова маска изванредно верно репродукује покојниково лице, како по облику, тако и по цртама. Приликом приношења јавних жртви маске излажу и помно украшавају, а када премине неки истакнути члан породице, доносе их на погреб, и то тако што их на себе ставе људи који највише подсећају на покојнике стасом и општим изгледом. Ови људи тада добијају и посебну одећу — ако је покојник чију маску носе био конзул или претор, носе тогу са пурпурном ивицом, ако је био цензор, цела тога је пурпурна, а ако је прославио тријумф или постигао нешто слично, следује му хаљина извезена златом. Исто тако возе их на колима, а испред њих су фасци, секире и остали знаци власти који прате магистрате, у складу са положајем који је свака личност за живота заузимала у држави. Када стигну до гробнице, сви седе на наслоњаче од слоноваче у истом реду. Тешко је наћи лепши приказ за младића жељног славе и врлине. Ко се не би узбудио кад на једном месту, као живе и дишуће, види представе свих људи славних по својој врлини? Има ли приказа лепшег од овога?

54. Када онај који говори о покојнику заврши са похвалама његовој личности прелази на остале чије су маске присутне, почињући од најстаријег и излажући успехе и дела сваког од њих. На тај начин се стално освежава сећање на успехе истакнутих људи, слава оних који су учинили неко лепо дело постаје бесмртна и глас о доброчинитељима домовине живи у народу и предаје се потоњим генерацијама. Што је најважније, младићи се подстичу да за домовину све поднесу само да би стекли славу која следује заслужним људима. Ово што говорим потврђују следеће чињенице. Многи Римљани су добровољно улазили

у двобоје да сами реше битку, не мали број је одабрао сигурну смрт у рату да би спасао животе других, или у миру — да би обезбедио спокојност домовини. Чак су и неки магистрати убили своје синове, противно сваком обичају или закону, стављајући државне интересе изнад природних веза са својим најближима.³⁶

Многе сличне ствари се у Риму причају о многим људима, али ће за сада као пример и потврда бити довољна једна прича о одређеној личности.

55. Прича се, наиме, да се неки Хорације Кокле,³⁷ када се с двојцом непријатеља борио с друге стране оног моста преко Тибра, који лежи испред града,³⁸ и када је видео да непријатељима долази у помоћ велика гомила људи, уплашио да га не савладају и не упадну у град, те да се зато окренуо и повикао саборцима иза себе да се што пре повуку и сруше мост. Они су га послушали, а он је, док су рушили мост, остао на положају засипан ударцима непријатељског оружја. Успео је да задржи напад непријатеља, које није толико задивила његова снага, колико издржљивост и смелост. Кад је мост био срушен, непријатељско напредовање је заустављено, а Кокле се са оружјем баacio у реку и добровољно окончао живот, ценећи безбедност домовине и будућу славу више од садашњег живота и година које су му остале. Толика је, како изгледа, жудња за славом и лепим делима коју у римским младићима буде домаћн обичаји.

56. Такође, и римски обичаји и закони о богаћењу бољи су од картагинских. Наиме, код Картагињана ниједан начин стицања добитка није срамотан, а код Римљана ништа није срамотније од примања мита и богаћења на непоштен начин. Колико цене стицање богатства поштеним путем, толико, опет, срамотним сматрају добитак стечен на недозвољен начин. Доказ за то је следећи: код Картагињана државне функци-

ције добијају они који отворено дају мито, а код Римљана се такав поступак кажњава смрћу. Како су им, дакле, награде за врлину супротне, природно је да им је и припрема за њихово стицање различита.

Чини ми се да се највећа предност римске државе налази у римским представама о боговима, те да оно што код других људи изазива само прекоре — мислим на празноверицу — одржава кохезију римске државе. Заиста, у овим стварима се код њих толико претерује и у толикој мери оне чине део приватног и јавног живота да их у томе нико не може превазићи. Можда ће се многи овоме чудити, а ја мислим да они то чине због народних маса. Наиме, да је могуће створити државу од мудрих људи, онда то можда не би било потребно; но, како је народ нестабилан, пун недопуштених жеља, неразумне јарости и силних страсти, остаје да се држи на узди неодређеним страховима и сличним претеривањима. Зато ми се чини да наши стари нису напамет и без размишљања уводили у народ представе о боговима и веровања о Хаду, већ да их баш данашњи људи напамет и глупо одбацују. Баш због тога, да не помињем остало, магистрати у хеленским градовима, ако им се повери само један талант, и поред десет контролора, исто толико печата и двоструког броја сведока, нису у стању да остану поштедни, док код Римљана магистрати и посланици рукују великим сумама новца, а само због заклетве коју су положили обављају своју дужност како треба. Код других народа тешко се налази човек који се држи подаље од државног новца и у том погледу остаје потпуно чист; код Римљана се, пак, ретко среће човек који је откривен на таквом делу.

57. Да је све што постоји подложно пропасти и промени, о томе скоро да не треба говорити — закон природе је довољан да нам пружи одговарајуће доказе. Што се држава тиче, постоје два

узрока њихових пропасти: један долази споља, а други настаје у њима самима; спољашњи узрок не познаје никаква правила, а унутрашњи се развија по одређеним законитостима. Већ сам рекао која врста државе прва настаје, која друга, и на који начин се међусобно смењују, тако да ће они који су у стању да повежу почетак и крај овог истраживања и сами моћи да предвиде будући развој римске државе. Како ја мислим, ту је све јасно. Доиста, када држава одбије многе велике опасности, стигне до врхунца моћи и оствари апсолутну превласт, јасно је да ће у њој после периода дуготрајног благостања живот постати луксузнији и људи претерано амбициозни у стицању положаја и осталих добара. Кад то дуже потраје, промену на горе започеће властољубље и стид од неугледности, као и разметање и раскош у приватном животу. „Заслугу“ за промену стећи ће народ. Ево како ће се то одиграти. У једном тренутку народ ће помислити да страда због лакомости водећих људи, а кад други, жељни власти, почну да му ласкају и да га уздижу, разбеснеће се, све ће одлуке доносити у гневу и више неће хтети да се покорава, чак, ни да буде једнак са водећим слојем у држави, већ ће желети да у свему његова реч одлучује. Када се то деси, држава ће добити ново име, најлепше од свих имена: слобода и демократија, а, у ствари, претвориће се у нешто најгоре, у владавину гомиле.

Пошто сам изложио склоп и успон римске државе, њен врхунац и садашњу ситуацију, као и њене предности и мане у односу на остала уређења, овде ћу завршити своје излагање.

58. Сада ћу се укратко и у главним цртама осврнути на један догађај који се одиграо непосредно после периода од кога сам започео ову дигресију. Намера ми је при том да не само на речима, него и на делима, као да дајем узорак радова доброг уметника, јасно покажем процват и снагу коју је римска држава достигла у то вре-

ме. Након победе над Римљанима у бици код Кане, Ханибалу је пало у руке 8000 људи који су чували логор. Кад их је све заробио, дозволио им је да се јаве својима кући ради прикупљања новца за откуп и ослобађање. Они су одабрали десеторицу најугледнијих људи које је Ханибал закleo да ће му се вратити и онда их послао у Рим. Излазећи из логора, један од изабраних је изненада изјавио да је нешто заборавио, па се вратио натраг, узео оно што је оставио и кренуо са осталима, сматрајући да је овим повратком одржао заклетву, те да је сада слободан. Када су стигли у Рим, почели су да моле и позивају Сенат да не одустане од откупљивања заробљеника, већ да дозволи да сваки плати по три мине и врати се својим рођацима. Рекли су да Ханибал то дозвољава и да заробљеници заслужују да буду спасени — нити су се у току битке уплашили, нити су учинили било што недостојно Рима, већ су били остављени да чувају логор, па када су сви остали изгинули у боју, били су присиљени да попусте пред околностима и предају се непријатељима. Римљани, који су у биткама претрпели велике губитке и остали такорећи без свих савезника, те у сваком тренутку очекивали да почне битка за Рим, саслушали су посланике, али нису у оволиким несрећама одбацили достојанство. Размишљајући како да поступе, узели су све у обзир: увидели су да Ханибал жели да овим поступком обезбеди и новац и уништи борбени морал непријатељских трупа којима ће показати да и побеђенима остаје нада у спас. Зато су били тако далеко од помисли да испуне молбе заробљених војника, нису дозволили да превагну ни сажалење према рођацима, ни свест о услугама које им ови још могу пружити, већ су показали да су Ханибалов рачун и наде били узалудни. Наиме, одбили су да откупе заробљенике и тако су својим трупама наметнули закон победе или смрти, јер побеђенима не остаје ни најмања нада у спас. Доневши такву од-

луку, послали су натраг деветорицу посланика који су се држали заклетве и добровољно се вратили Ханибалу, а онога који је смислио лукавство да би се ослободио заклетве, окованог су послали непријатељима. Зато је Ханибалова радост због победе над Римљанима у важној бици била мања од обесхрабрености коју је осетио пред оволиком римском постојаношћу и храброшћу у доношењу одлука [Cod. Urb. fol. 94^v (Exc. ant. p. 192)]

59. И неко место код Страта у Етолији се исто зове Ринх,³⁹ како каже Полибије у шестој књизи (Athen. III, 48).